

Eksel

Bok gereden bij de Teuten

28 mei 2011

Het weer was spelbreker. Nu eens niet omdat het ongenadig regende, ijzig koud was of dat er een stormachtige wind stond. Nee, wel in tegendeel. Al weken en weken lang is het voor langere perioden uitzonderlijk warm en, vooral, abnormaal droog. En net die droogte gooide roet in het eten, strooide ons zand in de ogen en holde een paar goede plannen bijna volledig uit.

Verhit

Er waren twee redenen om in Eksel te gaan wandelen. Ten eerste organiseerde onze wandelclub De Boerenkrijgstappers een bus om er naartoe te rijden. Zo niet was het eigenlijk nogal vergezocht geweest om die hele afstand met het autootje te gaan afleggen. Het dorp is tenslotte een deelgemeente van Hechtel-Eksel in de Limburgse Kempen. En dat ligt toch nog altijd behoorlijk ver van onze garagepoort vandaan. Het langste wandeltraject dat werd aangeboden was namelijk slechts 20 kilometer lang. Zodat je langer in de auto zou zitten dan dat je aan het wandelen was. Waardoor de verhouding tussen lust en last wat scheef getrokken zou worden. Vanzelfsprekend moest er nu even ver gereisd worden maar het voordeel was dat je gereden werd. Wat wel zo comfortabel was. Ten tweede stond in de aankondiging van de wandeling dat een deel van het traject door een militair domein ging. Aha! Niet dat ik zo hoog oploop met de dienaars van het oorlogsgeweld maar die militaire domeinen zijn sowieso verboden gebied voor iedere normale belastingplichtige. Het gevolg daarvan is dat het landschap daar dikwijls gedurende vele jaren vrijwel ongemoeid wordt gelaten en dat is in dit overbebouwde landje wel heel uitzonderlijk. Mooi toch? Ja, de mens wikt maar de gouverneur beschikt. Samen met het Agentschap Natuur en Bos werd beslist alle bossen in Limburg te sluiten. ¡No pasarán! Voor iedereen! Er waren goede redenen om tot een dergelijke rigoureuze maatregel over te gaan. Recent vlogen hier te lande enkele natuurgebieden in brand: de Hoge Venen, het schietveld van Meeuwen-Gruitrode en de Kalmthoutse Heide. Vooral dat laatste kwam uitgebreid in het

Verboden toegang! Voor iedereen. Wegens brandgevaar.

nieuws en daar viel niet minder dan 600 hectare waardevol natuurgebied ten prooi aan de vlammen. Daarbij is weer eens gebleken dat dergelijke natuurbranden door de droogte zeer moeilijk te blussen zijn. Het vraagt de inzet van massale middelen en manschappen. Dan nog is het geen sinecure om zo'n brand te omschrijven. Niet zelden blijft het branden in de onderlaag en flakkert dat weer op wanneer de wind wat aanwakkert. De bevoegde diensten hielden de zaak dus al dagenlang scherp in het oog en het werd wenselijk geacht om de alarmfase „rood“ in te stellen. Daarbij wordt verhoogde waakzaamheid gevraagd van iedereen die wat met bosbouw te maken heeft. Bovendien worden dan meer manschappen en middelen paraat gehouden, mocht het onverhoopt

toch nog verkeerd gaan. Vermits het zelden zo droog is geweest als nu kan bij de minste onvoorzichtigheid de kat op het koord komen. Het KMI verwachtte ook geen neerslag van enige betekenis. Het werd dus te gevaarlijk geacht de natuurgebieden te betreden. De alarmfase werd zelfs opgetrokken tot „rood - rood“. Roder kan niet meer. Dit betekende onder meer dat in de gemeenten van de Kempen en in Voeren de toegang tot de bossen, heide- en natuurgebieden ab sofort verboden werd. En dat evengoed in openbare als in privé-domeinen. Al zag ik op mijn wandelweg een verwijzing naar het fietsknooppunt „Den Brand“, blijkbaar wil men dat toch liever niet aan de praktijk testen. Je zou gek zijn indien wel.

De wandelclub De Anjertrippers uit Hechtel kreeg vrijdag na de middag de onheilstijding dat onmiddellijk alle pijltjes en verdere aanduidingen uit de bossen moesten verwijderd worden! Niet enkel dat maar zo moesten er ook à la minute andere wandeltrajecten uitgetekend en bewegwijzerd worden. Niet gering. Deze noodgreep had, uiteraard, zijn consequenties. Het uitpijlen was nogal eens minimaal en de trajecten zelf dreven steeds in de richting van verharde wegen en huisjes kijken. Jammer maar helaas.

Een dorp is een dorp, is een dorp...

De dorpsnaam „Eksel“ werd vroeger „Exel“ geschreven. Dat is thans de naam van een dorp in Gelderland waarvan vroeger de naam geschreven werd als „Eksel“. Hallo! Bent u daar nog? Nog vroeger noemden ze zich daar in Eksel overigens nog anders: in de 11^e eeuw staat het dorp vermeld als Ekinsala en in 1153 als Hecsele. Ze lagen daar eerst onder de plak van het graafschap Loon en daarna van het prinsbisdom Luik. De eerste vermelding van Eksel in geschiedkundige documenten dateert al uit 700. In die tijd gingen hier in deze streek de Heilige Lambertus en later Sint Willibrordus al predikend rond. Met hun beidjes bekeerden ze heel de Kempen tot het Christelijk geloof. Zonder Facebook of Twitter. Slechts hier en daar een klein mirakeltje waarschijnlijk.

Heksen, spoken en rovers

Het heeft hier in de streek destijds nogal gespookt naar het schijnt. En heksen hadden ze hier ook. De laatste daarvan werd in 1725 op de heide aan de grens met Ham wegens brandstichting en hekserij veroordeeld tot het afkappen van de rechterhand, wurging en verbranding. Leyn Wecks of Cathelwyn Cuypers was uit Eksel afkomstig. Ze was de dochter van de ongehuwde Anna Cuypers en dus nog meer dan anderen belast met de erfzonde. Geen al te beste start in het bewuste tijdsgewricht. Al is Leyn dan op een wrede manier omgebracht, ze leeft nog steeds. In de plaatselijke legenden. Daarin staat ze bekend als de putheks van Heusden-Zolder. Dat komt doordat ze om een onverklaarbare reden verdween in een put in het Berkenbos van Zolder toen ze werd overgebracht van Eksel naar Ham. Eksel ligt heel dicht tegen wat eertijds de mijnstreek van Limburg was. Samen met de ontginning van de mijn van Zolder in 1930 kreeg de putheks een nieuw leven. Onverklaarbare geluiden, schaduwen en ongevallen in de ondergrond werden aan haar toegeschreven. Ja, ze was nu eenmaal een beetje eenhandig.

Met de bok op schok

Vanaf 1762 maakten bendes de Kempen en dus ook Eksel onveilig. Deze ongere liepen leefden van diefstal, chantage met brandbrieven en brandstichting. De Bokkenrijders sloegen toe in de Landen van Overmaas. Dat is het tegenwoordige Nederlands Zuid-Limburg, de Belgische Voerstreek, het Land van Herve, de regio rond Luik, de gebieden vlak over de Duitse grens en de Kempen. Ze waren dus wel ijverig bezig en ze hadden het Verdrag van Schengen niet nodig om hun eigen invulling te geven aan het vrije verkeer van goederen en personen. Op hun strooptochten viseerden ze meestal boerderijen en pastorieën. Daar waar wat te halen was dus.

„Bokkenrijders“, merkwaardige naam toch? De eerste vermelding van die naam komt voor in het boek *„Oorzaake, bewys en ondekkinge van een goddelooze, bezwoorne bende nagtdieven en knevelaers binnen de Landen van Overmaeze en aenpalende landstree-*

ken". Niet direct een kernachtig geformuleerde titel. Het werd geschreven door iemand die als nom de plume Sleinada S.J.P. hanteerde. Het was het pseudoniem van Pastoor A. Daniels. Waar hij het vandaan had wordt direct duidelijk wanneer je zijn naam van achter naar voor leest. Hij was pastoor van de parochie Schaesberg. Die is tegenwoordig onderdeel van Landgraaf. Naar het schijnt kende hij verschillende bendeleden persoonlijk. Zijn boek had dus inside informatie als basis. Het verhaal gaat dat de rovers een pact met de duivel hadden gesloten en dat ze zich 's nachts op bokken door de lucht voortbewogen. Het is eens wat anders dan een vliegend tapijt, zo'n vliegende bok. De leden van deze groepen zwoeren een eed: „Ik zweer god af en de duivel aan...”

Ik vond nog een aardig verhaal omtrent de Bokkenrijders dat speelt in het Nederlandse Udenhout.

Ooit was er een pelgrim die na lang reizen aankwam in Udenhout. Hij klopte aan bij een kasteel waarvan de kasteelheer bekend stond om zijn gastvrijheid. De vermoeide reiziger dacht hier dus de nacht te kunnen doorbrengen. Toen hij aanklopte deed niet de kasteelheer of een van zijn bedienden open, maar een Bokkenrijder. Wat de pelgrim niet wist was dat de Bokkenrijders de kasteelheer hadden vermoord en dat ze daarop hun intrek in het kasteel hadden genomen. Hoe de man dat toch te weten kwam vertelt het verhaal niet maar hij moet de onverlaten met zijn inzicht hebben geconfronteerd. Waarop hij in niet mis te verstane bewoordingen vertelde hoe God hierover zou denken. Vanzelfsprekend liep dat dreigement van de Bokkenrijders af als water van een eend. De pelgrim werd uit het kasteel gegooid. Hij liep weg en keek nog een keer om. Het kasteel was verdwenen! God had zijn woord gehoord en de Bokkenrijders gestraft. Sindsdien heet dit kasteel „Het Verzonken Kasteel“. Er is in Udenhout nog steeds een wijk die naar dit kasteel is genoemd. Merkwaardig is dat die wijk ook de vorm en de bouw heeft van een echt kasteel. Maar het werkelijke gebouw is evenwel nooit gevonden.

Al was in het voorgaande de straffe Gods werkzaam, doorgaans waren het zijn schepsele die voor berechting en vergelding zorgden. Eentje van dat soort was terzake wel heel ijverig. Het toeval dient dat hij afkomstig was uit Eksel: Jan Clerx. Joannes Mathias Clerx was bij leven drossaerd in een groot gebied in het noorden van België. De drossaard of drost was de titel van een rechterlijk en bestuursambtenaar op het platteland. Clerx studeerde bij de augustijnen in Diest en in 1786 keerde hij terug naar Eksel. Daar werd hij secretaris van de schepenbank. Vanaf 1789 was hij dat ook bij de schepenbank van Overpelt. In die periode werd hij geconfronteerd met de bende van de Bokkenrijders. Hij leidde de onderzoeken met straffe hand. Daardoor kreeg hij al snel de functie van *luitenant-drossaerd* van het ambt Stokkem. Hij zou berucht worden vanwege zijn ongenadige vervolgingen. De echte of vermeende Bokkenrijders kregen door zijn toedoen meestal de doodstraf. Het lijdt namelijk geen twijfel dat er ook honderden onschuldig werden veroordeeld en geëxecuteerd want de „processen“ hadden heel dikwijls veel weg van heksenprocessen waarbij uit de lucht gegrepen „argumenten“ werden aangevoerd. Hij liet meer mensen berechten dan er ooit Bokkenrijders waren geweest. Clercx woonde op het domein Hobos, op de grens tussen Eksel en het Overpeltse gehucht Lindelhoeven. Het domein bestaat nog altijd en de omgeving werd in 2000 beschermd als landschap

Er is een merkwaardig verband van Clercx met onze streek hier. Zoals bekend begon de opstand van de plattelandsbevolking tegen de Franse Sansculotten, de Boerenkrijg, in Overmere. Maar de belangrijkste confrontatie werd wel uitgevochten in de Kempen. Clercx nam tijdens de Franse Revolutie de leiding op zich van het verzet tegen de Sansculotten. Ik weet niet hoe het hem vergaan is. Ik vermoed niet al te best.

Net als de roverhoofdmannen die ooit hier bij ons en in de wijde omtrek de argeloze reiziger uitschudden, hebben de Bokkenrijders een mythische status gekregen en het aureool van een soort Robin Hoods. Bij zoverre zelfs dat de Bokkenrijders tot het geestelijk cultuurpatrimonium van Limburg zijn gaan behoren.

De best wel imposante Sint-Trudokerk in Eksel

Allen die willen ter kerke gaan

In Eksel staat een kerk. Tja, ik neem aan dat je niet van je stoel valt bij die verklaring. Immers in elk dorp, hoe onooglijk ook, staat wel een gebouw dat strekt tot het vieren van de eredienst. In Eksel is het de grote, laat-gotische Sint-Trudokerk. Ze is gebouwd in Maaslandse stijl. De eerste melding van een kerk op die plaats dateert al van 1178. De middenbeuk, met afwisselende lagen baksteen en mergelsteen is gebouwd aan het einde van de vijftiende eeuw. De kruisbeuk en de zijbeuken staan daar sinds circa 1517. In 1905 werd de kerk vergroot met drie westelijke traveeën. De

nieuwe toren werd naast de kerk geplaatst. Sinds 1936 is de kerk een beschermd monument.

De mooie Stermolen

Een slag van

Behalve de kerk heeft Eksel nog minstens één ander merkwaardig en in het oog lopend gebouw: een windmolen. De Stermolen in de Windmolenstraat is een staakmolen die daar in 1901 werd gezet. De molennaam is afkomstig van de geschilderde windroos op een zijkant van de molen. Deze stervormige roos werd al voor de eerste wereldoorlog aangebracht, maar de benaming Stermolen kwam pas vanaf ongeveer 1960 in zwang. Veel vroeger al stond hier in Eksel een windmolen. Het octrooi voor het oprichten van zo'n installatie op het gehucht Hoenrik werd in 1659 door prins-bisschop Gerard van Groesbeek verleend aan Jan Thonis. Deze eerste windmolen werd in 1886 door brand volkomen vernield. Hij werd niet meer terug opgebouwd. Een weinig verder werd in 1901 de huidige staak- of standerdmolen geplaatst. Hij werd aangekocht in Henegouwen, dicht bij de Franse grens, en per spoor naar hier overgebracht. Deze Waalse molen dateert uit het be-

gin van de 18^e eeuw.

Doorheen de jaren kwam de molen in andere handen. Hetzij door verkoop, hetzij door vering. Tot in 1970 werd er met deze molen effectief gemalen. Het zij dan dat op het laatst nog maar een gedeelte van de wieken kon gebruikt worden. De toenmalige molenaar Mathieu Helsen maalde vooral veevoeder en ook nog wat boekweit. Dat laatste verkocht hij in zakjes van één kilogram.

Toen Mathieu (Thieuke) Helsen in 1970 met pensioen ging, golfde paniek door het dorp:

men stond op het punt de molen te verliezen! Die was aangekocht door de Nederlandse molenbouwer Adriaens uit Weert. De bedoeling was om de Stermolen te verplaatsen naar Asten in Noord-Brabant. Het Davidsfonds, afdeling Eksel, zette dan een actie op het getouw om de molen in Eksel te houden. Het gemeentebestuur schaarde zich ook achter de actie en het resultaat was dat de molen, na veel getouwtrek, toch kon blijven. De Stermolen werd bij Koninklijk Besluit van 18 oktober 1973 als monument beschermd. Uiteindelijk kocht de gemeente in 1976 de molen aan.

Behalve de molen zelf staat ook nog het molenhuisje nog overeind. Het werd ook geres- taureerd.

Handel en wandel

Onderweg vielen me een paar keer de grote, zeshoekige borden op die bedoeld waren om de toerende automobilist in het juiste spoor te houden voor het volgen van de Teutenroute. Vermits een „teut“ in ons dialect wel, maar waarschijnlijk niet in dat van de Kempen, op een bult kan duiden en er hier in deze streek niet buitengewoon veel van „onze“ teuten leken voor te komen, lag het voor de hand dat er hier naar een andere betekenis moest gezocht worden.

De Teuten waren rondreizende handelaars en ambachtslui die vanuit hun thuisbasis met hun koopwaar op de rug naar Nederland, Duitsland,

Frankrijk en Luxemburg trokken. Sommigen onder hen reisden zelfs in Denemarken rond. Ze verkochten er ketels uit koper (de zogenaamde Goorteuten), aardewerk (Gleisteuten), textiel (Tafteuten). Merkwaardig is, op het eerste gezicht, dat sommigen ook handelden in menselijk haar. Echt wel een handelswaar toen omdat het gebruikt werd om er pruiken mee te maken.

In tegenstelling met wat men eventueel zou verwachten, waren dit niet dezelfde vrije jongens die op eigen gelegenheid handelden als de leurders uit onze streken. De Teuten zouden in tegendeel een vorm van organisatie gekend hebben die wat herinnerde aan die van de middeleeuwse gilden.

Waar hun wat eigenaardige naam vandaan komt, is onzeker. Er wordt wel eens geopperd dat het woord „teut“ afkomstig zou kunnen zijn van „teutoons“. In de betekenis van Duits, indien ik het goed begrijp. Andere etymologen zoeken het dan weer in het (ook al) Duitse „Tüte“ voor „tas“.

De landstreken waar de Teuten vandaan kwamen waren oorspronkelijk dun bevolkt en arm. Schrale heide en arme zandgronden. De plaatselijke bevolking kon dus dikwijls maar moeizaam een karig bestaan bijeen schrapen. Wat er was aan boerderijen, was door herhaalde vererving doorgaans zo klein geworden dat ze niet verder konden opgedeeld worden zonder dat het verdere bestaan ervan volledig onmogelijk werd. Ook konden geen nieuwe gronden voor ontginning meer geschikt gemaakt worden. Simpelweg doordat alles reeds gebruikt was. Dat hield in dat de oudste zoon meestal op de boerderij kwam en dat de rest van de familie elders een bestaan moest zien op te bouwen. Geen eenvoudig gegeven want de bewoners van de regio zijn altijd al erg honkvast geweest. Maar nood breekt wet. Of traditie in dit geval. Noodgedwongen moest gezocht worden naar andere bestaansmogelijkheden en die maakten niet zelden dat men moest uitwijken.

Aanvankelijk ging het nog om een andere manier om het dagelijkse brood te verdienen dan het leuren met allerlei waar. Namelijk het vervoeren van goederen en vrachten vanuit de haven van Antwerpen naar overal in Europa. Tot in Italië toe. Dat bleek nogal eens een winstgevend alternatief te zijn op het verkommeren op een boerderijtje. Denk dus niet te licht over deze aanvankelijke noodgreep: sommige voerlui kwamen werkelijk in goeden

doen. Deze voorlopers van de koeriersdiensten waren zelfs nogal eens de bovenlaag van de bevolking. Ze werden daardoor vaak tot burgemeester benoemd of ze hadden andere belangrijke functies. Helaas, schone liedjes duren niet lang. Laat staan dat ze zouden blijven duren. Het vrachtvervoer viel omtrent 1570 stil. Een van de oorzaken daarvan was het sluiten van de Schelde door de Spanjaarden. Algemene verpaupering maakte ook dat er meer en meer dievenbenden gevormd werden. En door de activiteiten van dat soort lieden werd ook het voermanschap niet zelden een hachelijke onderneming. Berovingen waren meer regel dan uitzondering. Ook al werd er dan dikwijls gereisd in konvooien. De niet aflatende oorlogshandelingen en de daarmee gepaard gaande teloorgang van handel, nijverheid en landbouw hielpen de zaak ook niet vooruit. Er kwam dus een eind aan de welvaart in die periode. Tijdens die onduelbaar lange periode zullen ongetwijfeld wel voormalige voerlieden zijn overgestapt op de ambulante handel. Het ontbrak hen niet aan ervaring, zij wisten feilloos kwaliteit van rommel te onderscheiden en ze wisten waar ze hun waar vandaan moesten halen en aan wie ze die konden slijten. Met andere woorden: zij kenden de markt. Ze trokken de wijde wereld in en werden Teuten.

Het was toentertijd allemaal niet zo eenvoudig als wij ons dat misschien wel voorstellen. Er kwam bijvoorbeeld een niet voor de hand liggende talenkennis aan te pas. Evenals het kennen van de routes, van de tol- en weggelden, het omgaan met vreemde maten en ge-

wichten, met vreemd geld... Het hoorde er allemaal bij. Kennis is macht en dat alles gaf hun een voorsprong op ieder ander die hetzelfde wilde proberen. Verder waren zij het ook gewoon om lang van huis weg te zijn en in den vreemde te overleven. Maar toch hechten ze nog tamelijk sterk aan hun eigen streek. Dus keerden zij er regelmatig terug. Dat was meestal half december. Om dan half februari alweer te vertrekken. De meest ondernemende onder de Teuten, die getuigden van veel zakelijk inzicht, organiseerden uitermate efficiënt werkende, gesloten compagnieën. Zij probeerden de kost te verdienen als veehande-

Toch hier en daar wat groen en bomen op onze weg door Teuten- en Bokkenrijdersland. Ma non tropo.

laren, lakenverkopers, dierenlubbers (kastreerders), ketelboeren, koperslagers of marskramers. Zij opereerden meestal in groepsverband. Zo tussen 2 tot 12 personen die zich aansloten in een soort mondeling convenant. Dat alles gebouwd op goed vertrouwen en overleg. Er werd niets opgeschreven maar de compagnie bestond vaak uit personen met familiebanden. Zoals vader, zoon, neef, broer, zwager of goede bekenden. Dat samengaan in groepen was natuurlijk niet onverstandig omdat zij toch vaak onderweg waren met veel kostbare koopwaar en geld. Terwijl de veiligheid op de wegen, op zijn zachtst gezegd, nogal eens te wensen overliet.

De Teuten waren een aparte groep in de samenleving maar toch stonden ze niet buiten diezelfde samenleving. Ook waren ze bekend om hun sobere en zuinige levensstijl, hun ordentelijk en eerlijk gedrag en hun werklust. Vermits de Teuten nagenoeg niets opschreven en over een ijzeren geheugen moeten beschikt hebben, is er nauwelijks wat geschreven materiaal over hen bewaard gebleven. Toch is er ooit een schriftelijk contract van een compagnie gevonden. Daarin stonden een aantal leef- en gedragsregels. Zoals: de be-

Only the lonely

UBI MEL IBI FEL

7